

POMOC ALEBO HROZBA? KAPITÁN BANSKÝCH MIEST JÁN BALAŠA A JEHO VZŤAHY K MEŠŤANOM A ZEMANOM (SO ZRETEĽOM NA BITKU PRI SEČANOCH)

Pavol Maliniak

Zvolenského župana, hradného kapitána a hlavného kapitána banských miest Jána Balašu z Ďarmôt (*de Gyarmath*) doterajšie bádanie charakterizovalo ako protirečivú osobnosť, nekompromisne presadzujúcu vlastné zámery. Jeho konanie, vyúsťujúce neraz ku konfliktom, ovplyvňovala napäť atmosféra v očakávaní osmanského postupu po prehratej bitke pri Plášťovciach (1552) a po páde Fiľakova (1554). K negatívному vykresleniu Balašu však prispel najmä neúspech ním organizovanej vojenskej výpravy proti osmanskej pevnosti v Sečanoch (1562). V týchto súvislostiach sa následne uplatnili názory, podľa ktorých si miestne obyvateľstvo vytrpelo od Jána Balašu viac, ako od Turkov.¹ Práve okrúhle výročie sečianskej bitky je príležitosťou na podrobnejšie zhodnotenie Balašovho pôsobenia a doplnenie aktuálnych poznatkov, ktoré nám priblížia dobové spoločenské pomery.

Uhorský kráľ a rakúsky arcivojvoda Ferdinand I. ustanovil Jána Balašu do funkcie zvolenského župana a kapitána dekrétom vydaným v Leobene 29. novembra 1552. Balaša prevzal všetky právomoci a úlohy po predchádzajúcim županovi a kapitánovi Wolfgangovi Puchheimovi. Mal poberať príjmy hradu, okrem zvolenského desiatku a polovice desiatku z klčovísk, ktoré si ponechal panovník. K tomu mal od Kremnickej komory doštávať 900 zlatých. Aspoň 100 zlatých mal dostávať aj jeho dôstojník. Balaša mal pritom zabezpečovať pravidelný žold a stravu pre ľudí a kone na Zvolenskom hrade.

Pre osobnú potrebu mohol využívať šesť statných koní. Spomedzi šľachty mal mať súčeho dôstojníka s tromi koňmi. Podobne mohol vydržiavať aj štyroch ďalších šľachticov, každého s koňom. Okrem toho mal mať aj dvoch husárov, oddiel 20 drábov, jedného mýtnika, aspoň osem strážcov, nemeckého a stoličného latinského pisára, ako aj puškárskeho majstra so sluhom. Jedna osoba mala dozerať na pivnicu s vínom, pivom a chlebom. Vydržiavať mal aj pokladníka, cvičiteľa koní (*ainen Turner*), pivovarníka, kováča, pekára, nakladača sudov (*ainen Schrotter*), kuchára, záhradníka, majerníka a majerníčku, voliara, vozára a ďalších ľudí slúžiacich na majeri. Kapitán mal tak, ako tomu bývalo doposiaľ, zabezpečiť pre uvedené osoby náležitý plat, jedlo, pitie a ošatenie. Okrem Zvolenského hradu a príhlahlého panstva mal Balaša spravovať aj príjmy kráľovské-



IOANNES BALASSA DE GYARMATH CON-
SILIARIVS SACRAE CÆSAREÆ REGIA Q. M. ZC
IANITORVM REGALIVM MAGISTER IN VNGARIA M. ATAT. SVX. LVII
M. D. LXXV

¹ MATUNÁK, M.: Život a boje na slovensko-tureckom pohraničí. Bratislava: Tatran, 1983, s. 103, 121-122; ZREBENÝ, A.: Zo starších dejín Zvolena. In: *Vlastivedný časopis*. roč. 25, č. 3, 1976, s. 116-117.

ho Dobronivského panstva, k čomu sa osobne zaviazal.² Dvorská komora po potrebných prípravách na konci decembra vystrojila pre Jána Balašu do Zvolena 50 jazdcov. Uhradila zároveň výdavky za vyhotovenie a odoslanie poverovacích listín.³ Po nástupe do úradu došlo na začiatku roku 1553 k oficiálnemu stretnutiu. Zástupcovia Zvolena na znak dobrej vôle odniesli do Banskej Bystrice Balašove listiny a pohostili ho rybami. Mesto bolo voči novému županovi pozorné aj v nasledujúcim roku. Obdarovalo ho šafránom a korením.⁴

V mestských účtoch sa už v predchádzajúcich rokoch stretávame s hradením výdavkov za vystrojenie a prepravu vojakov, organizovaných proti Osmanom. Spolu s budovaním mestského opevnenia a nákupom výzbroje išlo o neustále narastajúce položky. Za prevoz nákladu Balašovho vojska na hrad Divín uhradilo mesto v roku 1554 jeden zlatý. Omnoho vyššiu sumu už Zvolen uhradil mešťanom, ktorí odišli s výpravou do Fiľakova. Výdavky v tomto prípade dosiahli až 138 zlatých a 69 denárov.⁵ Suma z mestskej pokladne bola privysoká, Zvolenčania sa preto stňovali na Balašu u panovníka. Podľa ich výjadrenia, na kapitánov príkaz, zaplatili výdavky ľahkej kráľovskej jazde, avšak Ján Balaša im ich nepreplatil. Ferdinand I. mu preto prísne nariadol, aby vzniknutý dlh mestu vynahradil.⁶ V nasledujúcim roku Balaša žiadal od zväzu siedmych banských miest 200 vojakov pechoty, ktorých by mohol vzhľadom na prítomnosť Turkov vo Fiľakove umiestniť na blízkych strážnych bodoch. Neskôr oznamil banským mestám, že podľa rozhodnutia kráľovskej komisie majú vypraviť 60 vojakov do Divína. Z nich 30 mala odoslať Banská Štiavnica a 30 Banská Bystrica. Zo Zvolena poznáme údaj o vypravení 16 žoldnierov na Divín.⁷ Nižší počet vojakov môžeme zdôvodniť populačnými a ekonomickými možnosťami menšieho a chudobnejšieho mesta. Záujem Jána Balaša posilniť obranu Divína bol pochopiteľný, nakoľko hrad patril jeho rodine a ležal v smere postupu osmanských vojsk do oblasti banských miest.

Obsadením pevností v Novohradskej stolici v roku 1552 a Fiľakova o dva roky neskôr, vnikol do krajiny pod vládu Ferdinanda I. výrazný klin. Osmanom by mohol umožniť prerušenie spojenia medzi územiami v blízkosti Viedne a Potisíma. Banské mestá na Pohroní v tom čase stále poskytovali zmenšenej krajine veľkú časť príjmov. Dostali sa preto do popredia osmanských záujmov. Viedeň považovala ich obranu za osobitne dôležitú. Dozorom nad obranou územia a pohraničných pevností medzi Levicami a Modrým Kameňom poverila Jána Balašu. Stal sa hlavným kapitánom banských miest a susedných krajov. Rozšírili sa tým jeho právomoci, ku ktorým patrilo najmä podriadenie miest v otázkach obrany. V marci roku 1556 sa dozvedáme, že banské mestá boli prinútené za-

² Magyar Országos Levéltár Budapest (ďalej MOL), Magyar kamara archívuma, E 205 Acta cameralia, 7. csomó, 19. tételek, Zölyom várára és Újvárra von. iratok 1544 – 1593 (Balassa János), fol. 23r-25r, 33r-35v. Pozri aj KENYERES, I.: *Uradalmak és végvárak. A kamarai birtokok és a törökellenes határvédelem a 16. századi Magyar Királyságban*. Budapest: Új Mandátum Könyvkiadó, 2008, s. 240, 332-333; HEISS, G.: Die ungarischen, böhmischen und österreichischen Besitzungen der Königin Maria (1505 – 1558) und ihre Verwaltung. In: *Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs*. Bd. 29, 1976, s. 82-83.

³ SARUSI KISS, B.: A bécsi Udvari Kamarai Levéltár Gedenkbücher Österreich magyar vonatkozású iratainak regesztái. II. közzémeny. In: *Fons (Forráskutatás és Történeti Segédtudományok)*. XVI. évf., 1. szám, 2009, s. 105-106.

⁴ Štátny archív v Banskej Bystrici (ďalej ŠA BB), pobočka Zvolen (ďalej pob. ZV), fond Magistrát mesta Zvolen (ďalej MMZ), škat. 11, Mestská kniha IV, fol. 81v, 93r.

⁵ ŠA BB pob. ZV, MMZ, škat. 11, Mestská kniha IV, fol. 93v, 94v. Posily vypravené k Fiľakovu sa s Osmanmi už nestretli v otvorenom boji. Po dvojtýždňovom obsadení hornej časti hradu napokon osmanská strana zaujala 21. septembra celý hrad. KÖHBACH, M.: *Die Eroberung von Fülek durch die Osmanen 1554. Eine historisch-quellenkritische Studie zur osmanischen Expansion im östlichen Mitteleuropa*. Wien – Köln – Weimar : Böhlau Verlag, 1994, s. 107-116; TEJNIL, E.: K dejinám tureckého panstva na Slovensku I. Dejiny fiľakovského sandžaku. In: *Historické štúdie IV*. 1958, s. 189-192.

⁶ ŠA BB pob. ZV, MMZ, škat. 4, č. 58/b.

⁷ ŠA BB, pobočka Banská Štiavnica, fond Magistrát mesta Banská Štiavnica, škat. 9, sign. 16 K 23, Kniha odpisov 1554 – 1556, listy zo 17. 4. 1555 a 2. 8. 1555; ŠA BB pob. ZV, MMZ, škat. 11, Mestská kniha IV, fol. 102v.

platíť 1500 zlatých na dobudovanie a opevnenie Zvolenského hradu.⁸ Čažkosti s finančovaním opevňovacích prác pretrvávali ešte v závere roka. V decembri 1556 radcovia Dvorskéj komory podali Uhorskej komore správu o dlhu, ktorý vznikol staviteľovi (*architecto*) Jakubovi z Obersee a jeho ľuďom neuhradením sumy 500 zlatých za práce na budovaní stavieb a opevnenia vo Zvolene. Na tento účel sa mala vybrať vo Zvolenskej stolici daň, peniaze však dosiaľ chýbali. Dvorskí radcovia preto požadovali, aby dlh uhradila Uhorská komora. V prípade, že sa daň vyberie, mala slúžiť na zaplatenie stavieb. Časť z nej však mohla poslúžiť aj na žold pre Jána Balašu.⁹ Voči Zvolenu pôsobilo v tom čase na prvý pohľad ústretovo vymedzenie hraníc medzi mestským chotárom a majetkom farára z obce Hájniky, ktoré Balaša vykonal po príkaze panovníka. Spor o užívanie pozemkov v uplynulých rokoch zamestnával mesto a viedol k pretrvávajúcim hádkam medzi susedmi. Vydanie listiny však neviedlo k urovnaniu sporu, čo obidve strany dali najavo po ukončení Balašovho pôsobenia v úrade župana.¹⁰

Príkoria Zvolenčanom spôsobovali narastajúce požiadavky na vyplácanie vojska. Mesto malo vlastné hliadky, ktoré trovili iba nízke výdavky. Mestskú pokladňu zaťažovalo najmä vyplácanie polmesačného žoldu a hradenie nákladov na cesty vojakov do okolia. V takýchto situáciách boli zástupcovia mesta vystavení i násiliu. 30. júla 1557 zaplatil Zvolen sumu 18 zlatých a 30 denárov pre 60 vojakov poslaných na Modrý Kameň. K príslušnej položke v mestských účtoch pritom notár poznačil, že zbili richtára (*verberant judicem*). 21. októbra 1557 zaplatilo mesto 7 zlatých a 40 denárov pre 6 vojakov poslaných na Modrý Kameň.¹¹ Zápis v tomto prípade nespomína ich násilné správanie. Podmienky sa zhoršili v roku 1558. Okrem týždenného žoldu pre pechotu Zvolenu spôsobovali výdavky hlavne traja husári, za ktorých mesto opakovane doplácalo zvolenskému kastelánovi Jurajovi Ruprechtovi. Situácia blízka tej z predchádzajúceho roku sa zopakovala. Bez bližšieho vysvetlenia sa z poznámky notára na voľnom liste mestskej knihy dozvedáme, že 30. júla 1558 Ján Balaša poranil richtára Jána Fabera strelnou zbraňou.¹² Môžeme azda usudzovať, že k udalosti došlo počas zhromažďovania a nástupu vojakov. Zvolenčania sa na Balašu následne sťažovali na cisárskom dvore. Zo zachovaných prameňov poznáme až list Ferdinanda I. vydaný s viac ako ročným odstupom. Jánovi Balašovi v ňom „najprísnejšie“ nariadil (*firmissime committimus et mandamus*), aby zaťažovaných a doposiaľ bezvýsledne protestujúcich mešťanov nenútil k insurekcii a účasti na vojenských výpravách, pokial' to nie je naozaj potrebné.¹³ Ako uvidíme ďalej, podmienky sa v tomto ohľade nezlepšili.

S protiprávnym jednaním sa stretávame aj v okolitých obciach. V roku 1558 Balašovi provízori Ján Neki a Mikuláš Fabiánfaluši požadovali pred súdom Zvolenskej stolice spravodlivé konanie voči Sielničanom, ktorí zabili akéhosi koňa. Žalovaní sa pred stolicu nedostavili, ale mali sa brániť listinami. Zdá sa, že konflikt mohli vyvolať neriešené spory o chotárne hranice. Po odvolaní Jána Balašu z funkcie župana a kapitána sa v roku

⁸ PÁLFFY, G.: The Origins and Development of the Border Defence System Against the Ottoman Empire in Hungary (Up to the Early Eighteenth Century). In: *Ottomans, Hungarians and Habsburgs in Central Europe. The Military Confines in the Era of Ottoman Conquest*. eds. G. Dávid - P. Fodor, Leiden - Boston - Köln : Brill, 2000, s. 31; MATUNÁK, M.: *Život a boje*, s. 46, 50-51.

⁹ MOL, Magyar (pozsonyi) kamara levél, Magyar kamara regisztratúrája, E 41 Litterae ad cameram exaratae, 1556 - No. 72.

¹⁰ ŠA BB pob. ZV, MMZ, škat. 4, č. 59/a, škat. 12, sign. V D 6; ŠA BB, fond Zvolenská župa (ďalej ZŽ), Kongregačný protokol I, pag. 467, 469. Porov. MALINIAK, P.: Svedectvo hájnického farára Mateja ako prameň k cirkevným dejinám Zvolena. In: *Kultúrne dejiny*. roč. 2, č. 2, 2011, s. 273-277.

¹¹ ŠA BB pob. ZV, MMZ, škat. 11, Mestská kniha IV, fol. 120v, 121r.

¹² Adi 30 Julii anno 1558 Joannes Ba[lassa] verberavit judicem Joannem Fabrum cum pixide. ŠA BB pob. ZV, MMZ, škat. 11, Mestská kniha IV, fol. 127v, 128v, 139r.

¹³ ŠA BB pob. ZV, MMZ, škat. 12, nesign., mandát z 23. 10. 1559.

1570 richtár Juraj Blažko a ďalší zástupcovia Sielnice sťažovali na jeho úradovanie v čase spravovania Zvolenského hradu. Obci zabral územie, donútil ich odvádzat platby a vykonávať práce. Protestovali preto, lebo podľa práva to nebolo ich povinnosťou. Sielnica bola cirkevným majetkom, na ktorý sa uvedené požiadavky skutočne nevzťahovali. Spomínaný Fabiánfaluši sa v roku 1559 dostal do konfliktu kvôli užívaniu meštianskeho domu vo Zvolene. V dome sa usadil na príkaz Jána Balašu. Svoje nároky zdôvodňoval tvrdením, že je kráľovský služobník. Voči tomu protestoval zeman Matej Néveri, ktorý dom získal od banskoštiavnického mešťana Quirina Schlahera. Ten dom nadobudol od nebohého zvolenského richtára Ondreja Lulaja.¹⁴ Podobné počinanie pozorujeme aj v susednej hájnickej farnosti. Počas kanonickej vizitácie v roku 1561 sa miestny farár Tomáš sťažoval, že Ján Balaša mu spôsobil mnohé príkoria a donútil ho chovať pre neho psy a kone. Vyhrážal sa mu útrapami, ak ich nevykŕmi. Farár preto nechcel zostať na fare. Vizitátor následne požadal arcibiskupa, aby na obranu farára vydal listinu.¹⁵ Početné kone slúžiace Balašovej jazde spôsobovali na okolí pretrvávajúce ťažkosti. Z nižšie citovaného listu poznáme aj údaj o ich vynútenom chove vo zvolenskom chotári.

Vo vzťahoch medzi mestom Zvolen a kapitánom Balašom spôsobovalo popri násilnom správaní najväčšie ťažkosti odvádzanie peňažnej podpory pre odosielaných vojakov. Mestské účty v rokoch 1559 – 1562 pravidelne spomínajú platby žoldnierom a strážam vyslaným do lesov proti zbojníkom, do nedalekej Slatiny a Dobrej Nivy, Modrého Kameňa, ale najčastejšie do Divína.¹⁶ Ťažké straty na ľudských životoch mestu priniesla vojenská výprava proti Sečanom. Jej cieľom bolo využiť neprítomnosť budínskeho pašu a jeho posádok (dočasne prevelených do Sedmohradská) pre vydobytie Sečianskeho hradu z osmanských rúk. Niekoľkotisícové vojsko, zhromaždené v Krupine, viedol Ján Balaša. Tvorili ho väčšinou zle vyzbrojené a vycvičené posily z banských miest, stolíc a hradných panstiev. Obliehanie Sečianskeho hradu začalo 1. apríla 1562.¹⁷ V rovnaký deň nachádzame vo zvolenskej mestskej knihe zápis, podľa ktorého pán (myslí sa Balaša) z tábora pod Sečanmi po svojom služobníkovi Zorkovskom poslal richtárovi zakrvavený kôl (*palum cruentatum*) a pod hrozbou straty hlavy nariadił každému mešťanovi odísť do Sečian. Ako ďalej zapísal mestský notár, úbohí mešťania tam boli z väčšej časti zahubení a dorúbaní. Mesto vynaložilo zrejme na ich prevoz 10 zlatých a 85 denárov. Za spásu ich duše bola slúžená omša. Mesto zaplatilo lazobníka, aby ošetroval ranených, ktorí sa vrátili zo Sečian.¹⁸ K porážke Balašovho vojska 4. a 5. apríla prispel najmä rýchly útok filakovského bega Hasana. Podľa odhadov Michala Matunáka sa mohlo na ťaženie zúčastniť 800 mužov zo Zvolena a Zvolenského hradu. Zvolenská stolica mohla poskytnúť 1000 mužov. Stovky z nich zahynuli, alebo padli do zajatia, o čom sa dozvedáme v prípade oddielov z Banskej Bystrice a Kremnice.¹⁹

Neúspech ťaženia do Sečian priniesol Jánovi Balašovi zosadenie z funkcie banského kapitána. Jeho nástupcom sa nakrátko stal Štefan Dobó (1562 – 1564). Následne na tomto poste nachádzame Štefana Deršiho, ktorý bol súčasne hlavným veliteľom vtedy zriadeného preddunajského vojenského dištriktu.²⁰ Balaša však zostal až do konca 60.

¹⁴ ŠA BB, ZŽ, Kongregačný protokol I, pag. 351, 368, 370, 481.

¹⁵ BUCKO, V. (ed.): *Visitatio Zathayana in comitatu Zoliensi A. 1561. K náboženským dejinám vo Zvolenskej okolo r. 1560.* Bratislava : Theologica Catholica Slovaca, roč. 1, 1941, s. 13.

¹⁶ ŠA BB pob. ZV, MMZ, škat. 11, Mestská kniha IV, fol. 136v, 137r, 138r, 146r-v, 148r, 156r-v, 157r-v, 158r, 165v, 166r.

¹⁷ MATUNÁK, M.: *Život a boje*, s. 108-109.

¹⁸ ŠA BB pob. ZV, MMZ, škat. 11, Mestská kniha IV, fol. 166r. Bližšie neznámy Zorkovský bol azda členom zemianskeho rodu z turčianskych Zorkoviec. SZLUHA, M.: *Felvidéki nemes családok. II. kötet. Sáros megye, Turóc megye*. Budapest : Heraldika Kiadó, 2008, CD-ROM, heslo Zorkóczy.

¹⁹ MATUNÁK, M.: *Život a boje*, s. 100-102, 110-114.

²⁰ PÁLFFY, G.: *The Origins and Development*, s. 39.

rokov zvolenským županom a kapitánom. Podmienky v regióne po sečianskej bitke stavajú jeho pôsobenie vo viacerých ohľadoch do negatívneho hľadiska. Okrem kontaktov s mestom Zvolen sem možno zaradiť i vzťah s miestnymi zemianskymi rodmi. Ešte v roku 1561 sa po smrti Jána Mičinského, ktorý nezanechal mužských potomkov, stretnáme so snahou o ovládnutie jeho majetku. Po podniknutí bližšie neznámych krokov v apríli 1561 človek uhorského palatína a zástupca hodnoverného miesta pri Svätobeňadickej konvente pristúpili v prítomnosti susedov a svedkov k odovzdaniu šľachtickej kúrie v Hornej Mičinej, ako aj majetkových podielov v Hornej Mičinej, Dolnej Mičinej a Vlkanovej do držby Jána Balašu. V mene Anny, vdovy po Jánovi Mičinskom a jej dcéry Eufrozíny, vtedy proti tomuto aktu protestoval Benedikt Nagy, slobodník nebohého Jána Mičinského. K protestácii sa pridali aj početní zemania, najmä zo širšieho príbuzenstva rodu Mičinských. Sťažnosť následne zopakovali aj na kráľovskom dvore. Tento postup zabránil ďalšej snahe o zmenu vlastníka. Majetok zostal v držbe žien z Mičinského rodu, neskôr zosobášených s významnými zemanmi Benickým a Soosom.²¹

K presunom v majetkových pomeroch prispela porážka uhorského vojska v Sečanoch. Z dostupných prameňov nepoznáme doklady, podľa ktorých by smrť v tejto bitke spôsobila vymretie niektorého zemianskeho rodu vo Zvolenskej stolici. Túto skutočnosť možno azda zdôvodniť už pomerne početným zastúpením a rozvetvením tamojšej šľachty, čo mohlo zmenšiť následky prípadného zabitia niektorého z príslušníkov rodu. Do postavenia najmä chudobnejších zemanov zasiahlo zajatie, do ktorého sa dostali v boji, alebo na útek. Pokial bohatšie rody mohli využiť svoje vlastné zdroje a kontakty na urýchlené vykúpenie svojich členov zo zajatia, nižšie postavená šľachta takúto možnosť nemala. Príbuzní tak pristupovali k odpredaju vlastného majetku, čím získali potrebné prostriedky na vykúpenie. Na začiatku decembra 1562 pred konventom v Svätom Beňadiku dosvedčil Martin Lukovský, že pre vyslobodenie z tureckého zajatia (*pro eliberatione et exemptione sui capitatis ex captivitate Turcica*) predal všetky svoje majetky v obci Lukové, vrátane zemianskej kúrie a pozemkov za 800 zlatých županovi a kapitánovi Jánovi Balašovi. Zaviazal sa pritom, že v budúcnosti si nebude ani on, ani jeho dedičia, uplatňovať na majetky nárok. V kúrii mohol Lukovský zotrvať do Juraja (24. apríla) nasledujúceho roku. Vybrať mohol nastávajúcnu vianočnú daň a slobodne mohol zobrať aj úrodu zo zasiatych ozimín počas najbližšej žatvy.²² Nakoľko tri poddanské usadlosťi Martin Lukovský predtým zálohoval za 82 zlatých, voči oprávnenosti predaja pred hodnoverným miestom protestoval Albert Dúbravický.²³ K predaju však došlo a majetky v Lukovom padli Jánovi Balašovi.

V decembri 1562 pred Svätobeňadickým konventom urobil vyhlásenie aj ďalší zeman, Benedikt Lukavický. Pre vykúpenie z tureckého zajatia (*propter capitatis et vite ab hoste Turca redemtione*) podobne predal svoju kúriu v obci Peťová (dnes Iliaš pri Banskej Bystrici) aj s prináležiacimi pozemkami za 282 zlatých Jánovi Balašovi. Z nich 208 už Balaš zaplatil Turkom za vykúpenie. V hodnote zvyšnej sumy 74 zlatých dostał Benedikt späť do zálohu lúky a polia patriace predtým k jeho kúrii. Výnimku tvorili dve lúky a jedna roľa, ktoré boli v zálohu u jeho otca Eliáša Lukavického. Ostatné majetky padli Balašovi. Benedikt sa zaviazal, že v budúcnosti si na ne nebude uplatňovať nároky. Dcérské štvrtiny mal svojim sestrám Kataríne a Eufrozíne vydať na vlastné náklady z príslušen-

²¹ Slovenský národný archív v Bratislave (ďalej SNA), fond Hodnoverné miesto Konventu benediktínov v Hronskom Beňadiku (ďalej HM HB), Autentický protokol D, pag. 152-154, 225, 433; ČIČAJ, V. a kol. (eds.): *Turci v Uhorsku I. Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov VII*. Bratislava : Literárne informačné centrum, 2005, s. 253-254, č. 72.

²² SNA, HM HB, Autentický protokol D, pag. 213.

²³ SNA, HM HB, Autentický protokol D, pag. 198.

stiev kúrie a Ján Balaša mu v tom nemal brániť. Benedikt Lukavický napokon prisľúbil, že bude Balašu a jeho dedičov brániť v prípade, že o majetky vzniknú spory.²⁴ Zanedlho, v marci 1563, Benedikt predstúpil pre súd Zvolenskej stolice a svoje vyhlásenie odvolal. Podľa jeho slov bol nedávno dovezený z tureckého zajatia na Dobronivský hrad. Zo strachu, že bude vrátený späť do zajatia, bol vtedy donútený urobiť vyhlásenie o svojom dedičstve.²⁵ Situácia sa nevyvíjala v jeho prospech, o čom sa dozvedáme z vyhlásenia jeho príbuzenstva a susedov pred Zvolenskou stolicou o niekoľko mesiacov neskôr. Podľa nich Benedikta po oslobodení zo zajatia odviedol Ján Balaša pred konvent v Svätom Benátku a donútil ho tam prepísať majetok na seba. Balaša majetok zabral a do tamojšej kúrie poslal hajdúchov, aby ju strážili. Benedikta z majetku vyhnal a daroval ho svojmu sekretárovi Matejovi Muraközemu, zvanému aj *Litteratus* či Deák. Muraközy následne na újmu poškodeného poberal z majetku úrodu a úžitky. Zemania preto verejne protestovali proti jeho zabratiu a privlastneniu.²⁶ Finančné ťažkosti, ale zrejme aj pokračujúce nezhody viedli niekdajších vlastníkov k predaju ďalších majetkových podielov. Na začiatku roku 1563 predali Eliáš a Benedikt Lukavickí za 1025 zlatých svoju (druhú) kúriu v Peťovej s náležiacimi pozemkami mestu Banská Bystrica. Z tejto sumy im už vyplatili 525 zlatých. Zostávajúcich 500 zlatých im mali mešťania vyplatiť do najbližšieho sviatku sv. Juraja. Matej Muraközy sa zanedlho dostal s Bystričanmi do sporu o užívanie lesov, pričom v jeho prospech zakročil zvolenský kastelán Martin Deák. V nasledujúcom roku bol Muraközy právoplatne uvedený do držby kúrie a majetkov „Jána Balaša a Benedikta Lukavického“, voči čomu už nik neprotestoval. Eliáš Lukavický nadálej vlastnil v chotári niekoľko menších majetkov. Neskôr si s Muraközom pozemky opäťovne vymerali a rozdelili.²⁷

Mesto Zvolen po sečianskej bitke ihneď protestovalo proti zvolenskému kapitánovi, o čom oboznámilo i blízku Banskú Štiavnicu. Zároveň prebiehali prípravy na udržanie poriadku v očakávaní osmanského útoku. Vzhľadom na množstvo padnutých mešťanov si mesto najalo stráže. 15. apríla im zaplatilo päťmesačný žold vo výške 169 zlatých a 40 denárov za držanie verejných hliadok.²⁸ Richtár a prísažní Zvolena poslali panovníkovi list, v ktorom si zúfali, že v bitke pod Sečanmi boli zahubení všetci mešťania, ktorí sa mohli chopiť zbrane (*universi cives, qui arma aliquo modo capere poterunt*). Nevedeli, z akej príčiny im bol pred bitkou poslaný zakrvavený kôl (symbol šľachtickej insurekcie) s veľkými hrozbami od vtedajšieho kastelána Martina Deáka, v mene Jána Balašu. Mnohí z mešťanov boli v bitke zabité a ďalší padli do zajatia, odkiaľ sa mohli vykúpiť len za veľké peniaze. Svoje majetky dali preto do zálohu, alebo ich predali. Tí, ktorí však nemali na vykúpenie, zostali v zajatí. V meste sa objavili mnohé vdovy a siroti, ktoré žili v trvalej chudobe. V mene zajatých i pozostalých preto Zvolenčania žiadali panovníka o poskytnutie podpory.²⁹ Ján Balaša napriek tomu nadálej porušoval mestské práva. Na Zvolenskom hrade uväznil richtára Gašpara Sielnického a mešťana Jána Prucknera (bol richtárom v predchádzajúcom roku). Prucknerove nohy dal navyše zavrieť do klady (*in truncum seu cipum*). Na radu Gregora Nemesa si pritom vynútil majetok určený sirotám,

²⁴ SNA, HM HB, Autentický protokol D, pag. 209-210.

²⁵ ŠA BB, ZŽ, Kongregačný protokol I, pag. 381. V zápise Benedikt vystupuje s otcovským prímenom Ilieš.

²⁶ ŠA BB, ZŽ, Kongregačný protokol I, pag. 382-383.

²⁷ SNA, HM HB, Autentický protokol D, pag. 215-216, 256-257; ŠA BB, pobočka Banská Bystrica, fond Magistrát mesta Banská Bystrica, fasc. 206, num. 76, fasc. 171, num. 26. Pozri aj SASINEK, F. V. (ed.): *Úradné listiny*. In: *Slovenský letopis*. roč. VI, sošit 2, 1882, s. 160-163, č. XIII.

²⁸ MEIER, J. – PIIRAINEN, I. T. – WEGERA, K.-P. (eds.) *Deutschsprachige Handschriften in slowakischen Archiven. Vom Mittelalter bis zur Frühen Neuzeit. Band 2: Mittelslowakei*. Berlin – New York: Walter de Gruyter, 2009, s. 607, č. BB/BS 2088; ŠA BB pob. ZV, MMZ, škat. 11, Mestská kniha IV, fol. 167r.

²⁹ ŠA BB pob. ZV, MMZ, škat. 12, sign. III B 4.

ktorý spravoval richtár Ferdinand I. po sťažnosti Balašovi opäť najprísnejšie nariadil, aby mešťanov nezaťažoval, neporušoval slobody mesta a zhabaný majetok vrátil sirotám.³⁰ Po týchto skúsenostiach začalo mesto posilňovať svoje právne postavenie pri úradnom styku. Po formálnej stránke ho mala zdôrazniť výsada pečatiť všetky svoje písomnosti červeným pečatným voskom podľa vzoru iných slobodných kráľovských miest. Zvolenčanom na základe ich žiadosti túto výsadu Ferdinand I. udelil 16. novembra 1563. Zvolen tak nasledoval okolité mestá Kremnicu, Banskú Štiavnicu, Krupinu a Banskú Bystricu.³¹ Tento krok nadobúdal význam aj pri obranách voči Jánovi Balašovi, ktorý Zvolen označoval i ako *oppidum*, čiže mestečko. V liste z tohto obdobia sa Zvolenčania opäť sťažovali na svojho župana. Podľa ich slov tomu bolo už 5 rokov, čo si dal Balaša zavolať mešťanov a následne ich držal na hrade vo väzení, kym si od nich nevymohol 675 zlatých na vyplatenie jeho vojakov. Mesto žiadalo panovníka o preplatenie sumy, ktorú potrebovalo na vykúpenie svojich obyvateľov zajatých v bitke pod Sečanmi.³²

Pomery, aké vládli medzi Zvolenom a Balašom ku koncu jeho pôsobenia na poste zvolenského župana a kapitána opisuje list mesta adresovaný novému uhorskému kráľovi Maximiliánovi v roku 1567. Medzi krivdami, ktoré mesto utrpelo nachádzame okrem vymáhania mimoriadnych poplatkov i neoprávnené vyberanie mýta v niekoľko miliovom okruhu, od čoho bývali mešťania vždy oslobodení. Sťažovali sa aj na Balašových husárov, ktorým museli poskytovať seno a krmivo. Kone im navyše zničili siatiny aj lúky. Tu môžeme doplniť, že kvôli paseniu koní zabral Ján Balaš mestské pozemky na Rákoši.³³ Z ďalších previnení možno ešte uviesť vyrabovanie mesta vojakmi Balašu, keď im Zvolenčania odmietli poskytnúť potraviny. Zvolen vtedy voči tomuto činu protestoval aj u mesta Kremnice.³⁴ Pôsobenie Jána Balašu ukončilo jeho zatknutie v októbri 1569. Spolu so Štefanom Dobóom bol v dôsledku dvorských intrígov obvinený zo zrady kráľovského majestátu a uväznený na Bratislavskom hrade. Po úteku z väzenia sa zdržiaval v Poľsku.³⁵ Zmenené pomery využil na konci novembra zvolenský richtár Melchior Bezék na vystúpenie pred stoličným súdom. Sťažoval sa na Štefana, služobníka Jána Balašu. Štefan mal zavraždiť Mateja Hanuša, obyvateľa Hájnik, ktorý bol začom zvolenského mešťana Gašpara Reveza. Keď richtár oznamil udalosť županovi, ten odpovedal, že zavinená smrť ho mrzí. Následne pristúpil k vykonaniu spravodlivosti, čo richtár dôrazne žiadal. Balaša nariadil prípad prešetriť svojmu kastelánovi Martinovi Deákovi, ktorý sa o to však nestaral. Pred súdom zároveň vypovedal Matej Murakózy. Podľa neho jeho pán v uvedenom prípade nikomu nerobil prekážky.³⁶ O ďalšom vyšetrovaní a vývoji kauzy nepoznáme údaje.

Na rozdiel od mestského prostredia máme o kontaktoch bývalého župana s miestnou šľachtou skromnejšie poznatky. Spája sa s nimi nadobúdanie majetkov a vlastníckych podielov nie vždy jasného pôvodu. Ešte v roku 1569 pred Zvolenskou stolicou podal prehlásenie František Benický. Týkalo sa troch poddaných v obci Môlča, ktorí boli v zálohu

³⁰ ŠA BB pob. ZV, MMZ, škat. 12, nesign., mandát zo 17. 8. 1563.

³¹ RÁBIK, V.: Výsady miest a mestečiek o používaní farby pečatného vosku. In: *Erbové listiny*. zost. M. Šišmiš, Martin : Slovenská genealogicko-heraldická spoločnosť, 2006, s. 97-98, 103, 115.

³² ŠA BB pob. ZV, MMZ, škat. 12, nesign. a nedat. koncept.

³³ ŠA BB pob. ZV, MMZ, škat. 12, nesign., kópia listu z roku 1567. Počas vyšetrovania sporu o užívanie pozemkov v roku 1582 zvolenský podžupan Ján Soos uviedol, že Zvolenčanom kedysi zabral Ján Balaša časť ich poľa Rákoš, ležiacu pri Hrone, a dal tam pášť kone. SNA, HM HB, Autentický protokol F, pag. 219, 223.

³⁴ ZREBENÝ, A.: Zo starších dejín Zvolena, s. 116; KIANIČKA, D.: Kremnica a Zvolen na konci stredoveku. In: *Zvolen 1243 - 2008. Zborník príspevkov z vedeckých konferencií*. zost. J. Ragačová - P. Maliniak, Zvolen : Mesto Zvolen, 2008, s. 58.

³⁵ KENYERES, I.: Dobó István (1502? - 1572). Életrajzi vázlat. In: *Az egri vár híradója* 38. 2006, s. 189-190; KÁROLYI, Á. (ed.): Okiratok a Dobó-Balassa-féle összeesküvés történetéhez 1569 - 1572. In: *Történelmi Tár*. 2. évf., 1879, s. 691-693, č. XI.

³⁶ ŠA BB, ZŽ, Kongregačný protokol I, pag. 461-462.

SNM - Múzeum bábkarských kultúr a hračiek hrad Modrý Kameň

u nebohého Jána Dúbravického. Ján Balaša ich daroval za služby Imrichovi Temešvárimu (kapitán Balašovej jazdy, neskôr veliteľ na Modrom Kameni). Benický ich preto od Temešváriho odkúpil späť za 90 zlatých. Na začiatku roku 1570 František Benický v mene zemanov Palúdzskych zložil v prítomnosti zástupcov stolice zálohovú sumu za majetkový podiel v obci Oravce (patrila Palúdzskym). S vyplatením či vykúpením predtým vznikli ťažkosti, poddaných totiž mali v zálohu Ján Balaša a Matej Muraközy.³⁷ Nakoľko Balaša sa už v regióne nezdržiaval, usilioval sa predajom majetkov získať finančné prostriedky. V roku 1571 predal majetky v Lukovom za 1400 zlatých Gregorovi Churhayovi, šľachticovi zo Zvolena. Proti predaju pred stolicou vystúpil Martin Lukovský, ktorému Balaša za majetky ešte nevyplatil celú zvyšnú sumu 300 zlatých. Svoju podlžnosť, alebo jej zostávajúcu časť ani potom neuhradil. Lukovský preto sťažnosť prednesol i v roku 1573. Zopakoval vtedy, že za predaj stále nedostal celú sumu.³⁸

Dlhoročné napätie medzi Jánom Balašom a zvolenskými mešťanmi sa napokon prejavilo v roku 1575, keď bol už Balaša omilostený a pôsobil vo funkcií kráľovského dverníka a radcu na cisárskom dvore. Krátko po sviatku Všetkých Svätých (4. novembra) zachvátil dom niekdajšieho richtára Gašpara Sielnického požiar, ktorý sa rozšíril aj na susedné domy. V meste sa zhromaždili ozbrojení mešťania a hľadali vinníka. Zo založenia požiaru vtedy niekto obvinil Benedikta Pintéra, Balašovho úradníka z Modrého Kameňa (v tom čase už obsadeného Osmanmi), ktorý sa zdržiaval v blízkom hostinci. Pintéra namiestne zabili mestský kapitán Abrahám Bartolenčin (šabľou) a richtár Peter Talian (ručnicou).³⁹ Zvolenský podžupan dotyčných proskriboval a kráľ nariadił ich dolapenie a potrestanie. Na pozadí tohto prípadu sa zároveň prejavil záujem miestnej šľachty podriadiť Zvolen právomoci stoličných orgánov. Panovník preto nariadił banským mestám, aby mu podali informácie, do akej miery sa súdne spory Zvolenčanov v minulosti týkali obyvateľov banských miest, resp. či bola odvolacou inštanciou od zvolenského mestského súdu Zvolenská stolica, alebo inštitúcie banských miest.⁴⁰ Vyšetrovanie viedol stoličný súd, kde Balašu zastupoval Matej Muraközy. Podľa výpovede Gašpara Sielnického nechal Benedikt Pintér niekoľko dní pred udalosťou doviezť do senníka v susednom dvore dva vozy sena a neskôr tam založil požiar. Ďalšie svedectvá už spomínali rôzne okolnosti požiaru a nedávali jednoznačnú odpoveď o Pintérovej vine. Za paradox možno považovať, že oheň sa rozšíril až na dom Štefana Benkoviča. Ján Balaša mal v ňom uložené zbrane a obilie, ktoré tiež zhoreli. Stoličný súd prípad nevedel rozsúdiť a v júni 1576 ho preto postúpil na kráľovský dvor.⁴¹ Napriek odvolaniu Jána Balašu na dvore vyšetrovanie stále nebolo ukončené. Do vývoja napokon zasiahlo Balašovo úmrtie. V júni 1578 zástupcovia Zvolenskej stolice mestu potvrdili, že prípad bol pre nedostatok dôkazov uzavretý.⁴²

Na základe vyššie uvedených dokladov môžeme konštatovať, že prítomnosť Jána Balašu vo funkcií zvolenského župana a kapitána, ako aj hlavného kapitána banských miest doprevádzali početné konflikty s mestom Zvolen (ako aj s niektorými obcami a zemian-

³⁷ ŠA BB, ZŽ, Kongregačný protokol I, pag. 440, 467. Temešvári je známejší pod prezývkou Pribék. HORVÁTH, P. (ed.): *Rabovali Turci... Výber z kroník a listov zo 16. a 17. storočia*. Bratislava : Tatran, 1972, s. 42-43.

³⁸ SNA, HM HB, Autentický protokol D, pag. 356-357; ŠA BB, ZŽ, Kongregačný protokol I, pag. 503, 531.

³⁹ ŠA BB pob. ZV, MMZ, škat. 12, nesign., listina z 28. 6. 1576. O Pintérovom pôsobení na Modrom Kameni pozri MATUNÁK, M.: *Život a boje*, s. 168-170; HORVÁTH, P. (ed.): *Rabovali Turci*, s. 42; KÖHBACH, M.: *Die Eroberung von Fülek*, s. 351-353.

⁴⁰ KIANIČKA, D.: Kremnica a Zvolen, s. 58.

⁴¹ ŠA BB pob. ZV, MMZ, škat. 12, nesign., listina z 28. 6. 1576. Benkovičov dom neskôr vlastnili Balašovci. ECKHARDT S. (ed.): *Balassi Bálint összes művei I*. Budapest : Akadémiai Kiadó, 1951, s. 344-345, č. 19.

⁴² ŠA BB pob. ZV, MMZ, škat. 12, nesign., listina z 19. 6. 1578.

Zborník z medzinárodnej konferencie – Rod Balašovcov v 13. až 19. storočí

skymi rodmi), ktoré bezprostredne susedilo s hlavným sídlom županského úradu i kapitanátu. Pochopiteľne, zamerali sme sa najmä na pramene súdnej proveniencie, ktoré reálne spolunažívanie obidvoch strán skresľujú a pripomínajú skôr reťazec previnení, žalôb a sťažností. Ucelenejší obraz o týchto vzťahoch môže priniesť podrobnejší výskum, ktorý zohľadní všetky pozitíva i negatíva Balašovej prítomnosti. Podľa predstavenej vzorky prameňov si pozíciu na lokálnej úrovni aj v širšom regióne upevňoval zneužívaním svojich právomocí a protiprávnym konaním, čo mu do značnej miery umožnili jeho rozsiahle kompetencie a chaotické pomery počas osmanského ohrozenia. Podobným správaním sa pritom vyznačovali aj ďalší úradníci a vojenskí velitelia. Spomenút môžeme konflikty čabradského a krupinského kapitána Jána Kružiča s poddanými Čabradského panstva a meštanmi z Krupiny. Neboli však natoľko vypuklé a nadobudli menší rozsah.⁴³ V prípade Jána Balašu je iste pozoruhodné, že početné sťažnosti pred stolicou, hodinoverným miestom, ale aj u panovníka neprispeli k výraznejšej zmene. Balašu zbavili úradu (a neskôr povýšili) až mocenské a politické zápasy, ktoré často prekrývali „malé“ udalosti zasahujúce do životov radosťových ľudí.

Štúdia vznikla v rámci grantu VEGA 1/0165/11 *Reflexia uhorsko-osmanských vzťahov v prameňoch 16. – 17. storočia*.

Text posúdil Mgr. Imrich Nagy, PhD.



⁴³ GÁCSOVÁ, A. (ed.): *Dokumenty k protifeudálnym bojom slovenského ľudu*. Bratislava : Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1955, s. 94-96, č. 42; MATUNÁK, M.: *Korpona várkapitányai*. Korponán : Nyomatott Joerges Ágost övv. és fiánál, 1901, s. 6-7.